

BENJAMÍN LABATUT

MANIAC

Fordította
Mesterházi Mónika

Open Books

1933. szeptember 25-én reggel Paul Ehrenfest osztrák fizikus Amszterdamban besétált Jan Waterink professzor intézményébe, a Sérült Gyermekek Pedagógiai Intézetébe, fejbe lőtte tizenöt éves fiát, Vaszilijt, aztán önmaga ellen fordította a fegyvert.

Paul azonnal meghalt, de Vaszilij, aki Down-szindrómában szenvedett, még órákig kínlódott, mire halottnak nyilvánították ugyanazok az orvosok, akik az intézetbe érkezése, azaz január óta ellátták. Azért jött Amszterdamba, mert az apja úgy döntött, hogy az a klinika, ahol Jénában, Németország közepén az évtized java részét töltötte, a nácik hatalomra törése miatt már nem biztonságos számára. Vaszilij – vagy inkább Wassik, ahogy szinte mindenki nevezte – rövid élete során súlyos szellemi és testi fogyatékkal élt; Albert Einstein, aki a fiú apját úgy szerette, mintha a testvére lenne, és rendszeres vendége volt Ehrenfesték leideni otthonának, Wassikot „türelmes kis mászkának” becézte, mert a gyerek olyan ügyel-bajjal közlekedett, és néha olyan erős fájdalmat érzett a térdében, hogy fel sem tudott állni. De még ilyenkor sem vesztette el határtalannak tűnő lelkesedését, a szőnyegen

vonszolta magát, rossz lábait maga mögött húzta, hogy az ajtóban üdvözölhesse kedvenc „nagybácsiját”. Wassik az élete nagy részét intézményekben töltötte, de ettől még vidám gyerek volt, gyakran küldött képeslapot Leidenbe a szüleinek bájos német tájképekkel, vagy bizonytalan kézírással levelet, amelyben beszámolt a mindennapjairól, és elmesélte nekik, milyen új dolgokat tanult, hogy a legjobb barátja beteg lett, hogy mennyire igyekszik jó fiú lenni, ahogy tanították, és az osztályából nem is egy, hanem két lányba szerelmes, sőt a tanárnőjébe, Mrs. Gottliebbe is, aki a leggondosabb és legcsodálatosabb ember, akivel találkozott, amire az apjának könnybe lábadt a szeme, mert Paul Ehrenfest elsősorban mégiscsak tanár volt.

Paul egész életében súlyos melankóliában és gyötrelmes depressziós rohamokban szenvedett. A fiához hasonlóan ő is gyenge gyerek volt, gyakran betegeskedett. Amikor nem vérzett az orra, nem köhögött az asztmájától, nem szédült, és nem kapkodta a levegőt a fiúk elől menekülve, akik csúfolták és gyötörték az iskolában – *Disznó füle, szamár füle, add csak a zsidóknak, nesze!* –, akkor is megjátszotta, hogy valamilyen más betegsége van, mondjuk, lázas vagy megfázott, vagy elviselhetetlenül fáj a gyomra, hogy otthon maradhasson az anyja karjaiban, és az ölelése biztonságában elrejtőzzön a külvilág elől, mintha a kis Paul, az öt fivér közül a legkisebb valahol mélyen megérezte volna, hogy az anyja meghal, amikor ő még csak tízéves, és minden korábbi szenvedése csak megérezés, a veszteség előérzete, amiről nem mert beszélni se önmagának, se másoknak, mert félt, hogy ha hangosan kimondaná, ha lenne bátorsága szavakba foglalni, akkor az anyja halála

valahogy elébe sietne; úgyhogy hallgatott, riadtan és szomorúan, és olyan súlyt cipelt a vállán, amelyet egyetlen gyereknek sem lenne szabad, egy sötét sejtelmet, amely az anyja halála után is kísértette, és hat évvel később, az apja elvesztése után is, és azután is követte harangzúgásként egészen addig, amíg ötvenhárom évesen véget nem vetett saját életének.

Bármilyen rossz kapcsolatban volt is Paul önmagával és a világgal, a családjuk legtehetségesebb tagja volt, és bármilyen osztályba járt, a legjobban tanult. A barátai nagyon szerették, az osztálytársai nagyra tartották, a tanárai is elismerték, de semmi nem győzhette meg a saját értékéről. Egyáltalán nem volt introvertált, ellenkezőleg, mindent kiöntött magából, amit felszívott, a környezetét csodálatos előadásokkal örvendeztette meg, és azzal a hihetetlen képességével, hogy a legbonyolultabb gondolatokat is közérthető képekre és metaforákra tudta lefordítani, és egymáshoz fűzni az eltérő területekről származó fogalmakat, amelyeket könyvek sorából merített mohó, szivacszerű intelligenciával. Paul mindent magába tudott szívni, ami körülvette, megkülönböztetés nélkül. Az agya teljesen porózus volt, talán valami alapvető membrán hiányzott belőle; a világ nem is annyira érdekelte, mint inkább megrohanta a sokféle megjelenési formájával. Semmi nem óvta meg, úgy érezte, hogy ki van szolgáltatva a vér-agy gáton folyamatosan átjáró információ özönének. Mikor megszerezte a PhD-fokozatát, és elismert professzorként szilárd helyet szerzett a Leideni Egyetem elméleti fizika tanszéke élén a nagyszerű Hendrik Lorentzet követve, egyetlen dolog szerzett igazán örömet Paulnak, ha átadhatta magát

másoknak, egészen odáig, hogy – mint egyik szeretett tanítványa megjegyezte –, „Ehrenfest mindent megosztott, ami élő és eleven volt benne”, sőt néha úgy tűnt, „anélkül ad át mindent, amit talált vagy megfigyelt, hogy önmagában valami tartalékot, menedéket építene”.

Fizikusként nem voltak eget rengető felfedezései, de olyan kimagasló alakok elismerését élvezte, mint Niels Bohr, Paul Dirac és Wolfgang Pauli. Albert Einstein megírta, hogy alig pár órával a megismerkedésük után úgy érezte, „mintha az álmainkat és a törekvéseinket egymásnak teremtették volna”. Pault a barátai nemcsak a kritikai és intellektuális képességeiért csodálták, de valami egész másért is, egy olyan erényért, amely az ilyen óriásokból általában hiányzik: az etikáért, a jellemért, és azért a mély, egyesek szerint mindent elsöprő vágyáért, hogy megértse a dolgokat, és a mélyükre hatoljon. Ehrenfest könyörtelenül kutatta a *springender Punkt*ot, ahogy nevezte, az ugrópontot, a dolgok lényegét, mivel soha nem érte be azzal, ha pusztán logikai úton vezetett le egy eredményt: „Ez olyan, mint egy lábon táncolni – mondta –, amikor a lényeg abban áll, hogy minden irányban felismerjük a kapcsolódásokat, a jelentéseket és az asszociációkat.” Ehrenfest számára az igazi megértés testi-lelki élmény volt, amihez az ember teljes lényére szükség van, nem pusztán a tudatára és az értelmére. Ateista volt, kétkedő és szkeptikus, és olyan szigorú elvárásai voltak az igazság iránt, hogy a társai néha gúnyt űztek belőle: 1932-ben a koppenhágai Niels Bohr Intézetben, ahol a kor harminc-negyven legjobb európai fizikusa gyűlt össze, a találkozó végén egy *Faust*-paródiát mutattak be a Goethe-centenárium megünneplésére, és

Paul kapta a nagy tudós, Heinrich Faust szerepét, aki nem hajlandó elfogadni a Wolfgang Pauli által alakított sátán, Mephistopheles érveit egy frissen feltételezett elemi részecske, a neutrínó létezéséről. Ehrenfestet a Fizika Lelkiismeretének nevezték, és bár a becenévben volt némi rejtett gúny, mivel Ehrenfest rendíthetetlenül ellenezte azt az utat, amelyen a huszadik század első évtizedeiben nemcsak a fizika, hanem az egész természettudomány haladni látszott, számos kollégája rendszeresen felkereste leideni otthonában, az egyetemmel szemközt, a folyó túloldalán, hogy rajta és feleségén teszteljék a gondolataikat, mivel Tatyjana Alekszejevna Afanaszjeva maga is kiváló matematikusnak számított. Ehrenfest legfontosabb tudományos dolgozatai közül néhánynak a társszerzője is volt, többek közt annak, amelynek a férje a nevét köszönhette (bár az ő pályáján szinte semmit nem lendített), és ami végül oda vezetett, hogy kinevezzék a nagy becsben álló Lorentz utódjával: ez a cikke a statisztikai mechanika összefoglalása volt, mentora, a tragikus sorsú Ludwig Boltzmann kedvelt témája. Boltzmann volt az atomhipotézis egyik legerősebb szószólója, valóságos úttörő, aki elsőként fedezte fel, milyen szerepet játszik a valószínűség az atomok tulajdonságaiban és viselkedésében. Ehrenfesthez hasonlóan Boltzmann is sokat szenvedett nyugtalan és boldogtalan élete során, mivel megnyomortották a fékezhetetlen mánia és a mélységes depresszió súlyos rohamai, s ezen tovább rontott a gonosz ellenségeskedés, amelyet forradalmi gondolatai a kortársakból kiváltottak. Ernst Mach, a megrögzött pozitivistá, aki azt hangoztatta, hogy a fizikusoknak az atomokról legfeljebb